

תוספת ביאור לתשובת הרדב"ז בעניין הכניסה לעליות

(המשך הדברים מגיליון לא, לאור המתחדש במאמר לעיל)

- א. העליות במערב שאליהן התייחס הרדב"ז
- ב. ביאור דברי הרדב"ז על הכותל הדרומי
- ג. תשובות לשאלות הרב קורן
- ד. ביאור דברי הרדב"ז על המרחק לכותל המזרחי
- ה. סיכום

בגליונות קודמים של מעלין בקודש נידונו דברי הרדב"ז בתשובה (ב, תרצא). במוקד הדיון עמדה השאלה האם הרדב"ז זיהה את הכותל המערבי והדרומי של מתחם הר הבית של ימינו ככותל הר הבית המקורי, או שלדעתו הם כתלים של העזרה. לאחר כתיבת הדברים, התחדשו לי בזה דברים, שחלקם כרוכים עם הדברים שפורסמו בגיליון זה בעניין מיקום חומות הר הבית המקודש.

א. העליות במערב שאליהן התייחס הרדב"ז

כתב הרדב"ז:

מי שעולה בעליות אשר לרוח מערב או הנכנס לראות מהפתח אשר לצד מערב צריך לשער שיהיה בינו לבין הכיפה יותר מאחד עשר אמה, שכך היה בין כותל מערבי של העזרה לכותל ההיכל ועובי הכותל כי הכותלים נתקדשו. שיערתי שאין בכל הפתחים יותר קרוב לכיפה מאותו הפתח הקטן אשר משמאל לבאבאל קטאנין, ולכן צריך ליזהר מן העליות אשר על אותו פתח. וכבר שמעתי על קצת חכמים שלא היו רוצין ליכנס בשוק אל קטאנין, זו חומרא יתירה כי אני שיערתי שיש משם עד הכיפה יותר מ"א אמה. ואפשר שהוא מפני שהיא משוכה קצת לצד צפון, כאשר נבאר בע"ה.

מלבד השאלה בדבר זיהוי המקומות המוזכרים בדברי הרדב"ז, לשון הרדב"ז אינה ברורה. מסוף דבריו 'ואפשר שהוא מפני וכו' משמע לכאורה שהוא בא ליתן טעם לדברי האוסרים, ש"צריך ליזהר מן העליות אשר על אותו פתח", אך בסופו של דבר לא נתן כלל טעם ברור, וגם מסקנתו בהמשך התשובה היא להתיר את הכניסה לאותן עליות, משמע שלא נראה לו הטעם להחמיר. כמו כן לא ברורה לשונו מי היא ה"משוכה לצד צפון", וגם מה התכוון לרמוז במילים "כאשר נבאר".

הרב קורן (בגליון ל) קבע שהפתח אשר בצד מערב הוא שער הכותנה, והבין שהפתח הכי קרוב לכיפה שעליו מדבר הרדב"ז שיש ליזהר בעליותיו הוא 'באב אל מוטהרה'. אך

קשה ש'באב אל מוטהרה' אינו משמאלו של שער הכותנה אלא מימינו, ועוד קשה לפי דבריו להבין מה בכלל הספק, הרי רואים להדיא שמשם יש מרחק רב עד הכיפה, וכן לא ברור מדוע הרדב"ז שהתיר בפשיטות לעמוד בשער הכותנה כפי שמחייב ההיגיון, היה מסופק לגבי היתר עמידה ליד שער הטהרה? הרי גם משם יש כ-80 מטר עד הכיפה וזה מרחק גדול בהרבה מהמרחק שמשער הרדב"ז שעד סוף חומת העזרה במערב צריך להרחיק מהכיפה רק 17 אמה.

גם צריך להבין מדוע עמד להתבונן בשער הכותנה ולא התבונן מ'באב אל מוטהרה' שהוא קרוב יותר אל הכיפה עצמה. ונראה שלהבנת דבריו צריך לדעת את מבנה השער. שער הכותנה בנוי בצורה מאורכת, מעין בית שער, שרצפתו נמוכה מהמפלס הכללי של המתחם. רק בצידו המזרחי של בית השער, לאחר כ-15 מטר של מפלס נמוך, מצויות מדרגות שבהן עולים לגובה מפלס המתחם. ואם כן לכאורה כשעמדו בפתח לא יכלו לראות היטב. אך למעשה בית שער הכותנה הוא המשך ישיר של שוק הכותנה, ולכן מסתבר שבזמנו של הרדב"ז נמשך השוק אל תוך בית בשער, לתוך אותם 15 מטרים שעד מקום המדרגות הנמצאות בתוך בית השער, ונראה שהיו באים לשם לצורך ענייני השוק ולכן איפשרו לאנשים להיכנס להסתכל מהמדרגות גם בלא רשות מיוחדת,¹ והרדב"ז עמד שם ושיער שיש מספיק מרחק. אם כנים דברינו מתחזקת השאלה הראשונה, שבוודאי לא שייך לומר שהרדב"ז הסתפק לגבי היתר הכניסה לשער הטהרה, והעלייה שעל גביו שנמצא בדרום-מערב לשער הכותנה, כי אם לשער הכותנה היה רגיל להיכנס ללא כל חשש, כל שכן שאפשר ליכנס בשער זה.

לכן נראה שהפתח הקטן שמשמאל לבאב אלקטנאנין הוא פתח שבו עלו אל הרמה, שהיה קיים בזמנו משמאל [=מצפון] לשער הכותנה על שפת הרמה (אולי גם היום מקום זה קיים בכיפה הקטנה שעל הרמה שיש לה צורת עמודי שער). ולפי זה מובן ספקו של הרדב"ז, משום שבעומדו במדרגות שער הכותנה לא יכול היה לאמוד מה מרחקו של פתח זה מהכיפה, ולכן כתב שצריך להזהר ולבדוק שהעליות שעל הרמה שליידו אכן נמצאות במרחק מספיק מהכיפה. הרדב"ז תמה על החכמים שלא רצו להכנס בשוק אלקטנאנין משום שנראה לו שאין מקום לחומרה זו, שכן כל אחד יכול להבין שמשם עד לכיפה יש יותר

1. וכן נראה מלשון 'דרך הקדש' (עמ' עו-פב, מובא במעלין בקודש ל עמ' 52) שמדבר על "מקום מסילה" הנכנס לפניו בהר הבית "ושמעתי שיש מי שקיבל שאין עוברים בשער זה". וכוונתו שיש כאלו שאין נכנסים לתוך תחום הר הבית עד המדרגות. אמנם כנראה מחמת הבעיה במקום זה היו שנמנעו גם להיכנס למרחץ שנמצא מחוץ למתחם, וזהו מה שכתוב באגרת השל"ה ששמע שיש בזה בעיה ולא ירד לברר מה מקור הספק, ולכן כתב כדרכו לחוש לחומרות שכיון שיש ספק, יש להימנע גם מזה.

מ-11 אמה.² בסיום דבריו אין כוונתו לתת טעם לדבריהם, אלא לבאר מה מקור הטעות שלהם, וכוונתו שאפשר שהחשבונות של אומד המרחק התבלבלו אצלם כי מהמשנה במסכת מידות עולה שמרחק ההיכל מכותל העזרה הוא כ-40 אמה, והם ראו שהרמה שבנייתה נועדה להזכיר את גבול העזרה – כמבואר בהרחבה במאמרי בגיליון זה – משוכה קצת לצפון, כלומר שהמרחק לכותלה הצפונית נראה גדול מ-40 אמה, ולכן חשבו שאומדני המרחק שלנו לא נכונים, וצריך לעשות אומדן מרחק גדול יותר ממה שנראה לעין אדם רגיל, ומעתה מובן שדעת הרדב"ז שאין לחוש לכך 'כפי שביאר בהמשך' (כלומר 'כפי שיבואר להלן') שגבול הרמה הצפונית לא מציין את הגבול הצפונית של העזרה, וממילא מובן שאומדן המרחקים שלנו נכון.³

ומכאן מתבארת הנחת היסוד של הרדב"ז שהיא כפי שמבואר אצל הראשונים (ר' יעקב בן נתנאל באגרות א"י עמ' 55) שהכיפה והרמה הם ההיכל והעזרה, וכפי שרואים מלשונו "היא משוכה קצת לצד צפון", שכפי שביארתי שהלשון 'היא' מוסבת על הרמה שאליה הוא מתייחס בהמשך ומברר שהיא משוכה לצפון. הרדב"ז נוקט בלשון 'היא' בלא לבאר להדיא שכוונתו לעזרה, כי הנחת היסוד של כל התשובה היא שהעזרה שעליה אנו דנים מצויינת על ידי הרמה, ולכן ברור מאליו שהלשון 'היא' מתייחסת אליה.

ב. ביאור דברי הרדב"ז על הכותל הדרומי

לאור האמור לעיל שהנחת היסוד של תשובת הרדב"ז היא שהעזרה וההיכל מסומנים על ידי הכיפה והרמה נבין את דבריו בהמשך.

מתוך אומדן הגודל של הכיפה, הבין הרדב"ז שהכיפה מצויינת בדיוק את מקום ההיכל (שקירותיו המזרחיים והמערביים ממוקמים ממש על יסוד ההיכל הקדום), אך הוא ידע שהציון של העזרה לא נעשה בצורה מדויקת כפי שניכר לעין, ולכן עיקר הדיון שלו הוא על בירור תחום זה לאור המסורת שהרמה מצויינת את העזרה. לכן כשהרדב"ז בא לדון היכן להעביר את קו העזרה מבחינת צפון-דרום ראה צורך לברר שתי אפשרויות: או שהכותל הדרומי של הרמה ממוקם על תוואי כותל העזרה הדרומי, או שהכותל הצפוני של הרמה ממוקם על תוואי כותל העזרה הצפוני, ובכך הרמה מצויינת את העזרה. והנה אם הכותל

2. העלייה של המדרסה העותמאנית נכללת 'בעליות שבצד מערב' שהזכיר תחילה. לאחר ששיער בעצמו כשעמד בקצה השוק היה ברור לו שכשם שמהכניסה שבשוק אלקטאנין יש מספיק מרחק כך מעליות אלו יש מספיק מרחק, וזו הסיבה שאכן יהודים עלו לשם למעשה כמובא בתעודות השרעיות שהובאו במאמר של הרב קורן.

3. אין לפרש שהלשון 'היא משוכה' מוסבת על עליות השער, כי הרדב"ז נקט 'היא' לשון יחיד של נקבה, וגם אין לפרש את דבריו על הכניסה בשער, שהרי דיבר כאן על מרחק העליות, לכן לשון 'היא' יכולה להתפרש רק על הרמה או העזרה, גם כל הפירושים האחרים שכתבו לדבריו אינם מתיישבים עם מה שכתב "כאשר נבאר בעזרת השם".

הצפוני של הרמה ממוקם על תוואי כותל העזרה, נצטרך לומר שאומדן המרחקים של הרדב"ז (שהוא אומדן הדעת של אדם רגיל) אינו תואם למציאות, וכפי שחשבו המחמירים הנ"ל, כיון שלפי המשניות מהכותל הצפוני של הרמה עד הכיפה יש רק 40 אמה שהם 20 מטר;⁴ ואם כן הקו הדרומי שממנו מודדים את הקל"ה אמה לפי אומדן מרחק זה צריך להיות דרומה הרבה מהרמה, וסבר הרדב"ז שממילא נצטרך גם לומר שכותל המתחם הדרומי שאנו רואים אינו כותל הר הבית כדי שיהיה רוב ניכר פנוי של הר הבית בדרום, שהרי לפי המשנה המרווח לחומת הר הבית בדרום גדול מהמרווח בצפון.⁵

כדי לסתור אפשרות זו מוכיח הרדב"ז שכותל המתחם שבדרום הוא כותל הר הבית, וממילא נבין שאומדן המרחקים שלו נכון, ומזה נסיק שהכותל של הרמה בדרום הוא שבא לציין את מקום כותל העזרה, ולא כותל הצפון. ההוכחה של הרדב"ז שכותל המתחם הוא כותל הר הבית, ושלא היה דרומית לו, היא מעמק יהושפט שלמרגלות המתחם בדרום מזרח, שכן אי אפשר להציב את חומת הר הבית בתוך התהום של העמק. כן הוכיח הרדב"ז גם מהעובדה שאבני היסוד של כותל המתחם אינן מחודשות, כך שאי אפשר לומר שהוא נבנה על ידי הישמעאלים בין מקום חומת הר הבית לחומת העזרה, וכתב שלכן האמת היא כפי שאומרים ההמון שסוף העזרה, כלומר החלק המקודש (בקדושת הר הבית), הוא שם, בסוף המתחם, ולא מעבר לכותל זה, וממילא אומדני המרחק שלו נכונים, ויש למדוד מאיזור הכותל הדרומי של הרמה קל"ה אמה (ואח"כ הוסיף הרדב"ז אופן מדידה מדויק יותר – אם תהיה אפשרות למדוד מכותל הכיפה עצמו 40 אמה).

הרדב"ז מכנה את הכותל הדרומי של מתחם הר הבית בלשון 'כותל העזרה' כלשון ההמון שאומרים שעד שם 'העזרה', אעפ"י שכוונתו לעזרה החיצונית (היא הר הבית המקודש), והוא מתייחס גם אליה וגם לעזרה הפנימית באותו שם – 'העזרה', כי רצה לנקוט בלשון העם שהוא 'סוף העזרה', שכן לשון זו מחזקת את דבריו ששם הסוף. ומתוך שהביא את לשון העם על כך שמסגד אלאקצה – מסגד הקצה, הוא סוף העזרה, הוזקק עוד לבאר לנו שעכ"פ אין זו העזרה המקודשת, אלא הוא מחוץ לקפ"ז אמה האסורות, שהזכיר בתחילת תשובתו, שהרי באמת כותל זה משמש ככותל הר הבית, ולא ככותל העזרה.

4. והוא רבע מהמרחק האמיתי כי ישנם 80 מטר.

5. לפי האמת גם אם נאמר שכותל העזרה היה 40 מטר דרומה מכותל הרמה, עדיין המרחק מכותלי המתחם בדרום גדול מהצפון, כי המרחק בין צפון המתחם לכותל הרמה הוא 129 מטר, ואילו המרחק בדרום הוא 181 מטר (אוצר ירושלים עמ' 320), ואם נפחית מהם 40 מטר יהיה עדיין מרחק של 140 מטר. אך אפשר בהחלט להבין שהרדב"ז מעריך 140 מטר כ-100 מטר. לרדב"ז לא היה את כלי המידה שלנו, והוא יצא מנקודת הנחה שהכיפה עומדת ממש במרכז המתחם, ומובן שסבר שאם אומרים שגבול הצפוני של הרמה מציין את גבול העזרה, וכותל העזרה הוא דרומי בהרבה מכותל הרמה, אזי נצטרך בהתאמה להזיז את הכול ולהציב גם את כותל הר הבית הדרומי הרבה יותר דרומה ממקומו הנוכחי.

אמנם אין לתלות בדברי הרדב"ז כאילו כוונתו להוכיח שכותל הדרומי הוא ממש זהה לכותל העזרה, שהרי לדבר זה לא הביא הוכחה, וגם אנו רואים שלא קבע כך בסוף דבריו, שהסיק שגם כל עליות הדרום מותרות. גם במערב נראה שהבין שאין כותלי הרמה מציינים בדיוק את חומת העזרה ולכן כתב שצריך לאמוד שם את המרחק, אלא שעכ"פ בתחילת דבריו נקט הרדב"ז שכותל הרמה נועד לציין בערך את גבול מקום העזרה, על יסוד מה שמקובל לומר שהרמה מציינת את מקום העזרה, ורק בהמשך הסיק שלפי האמת כותל העזרה היה צפוני יותר.

נמצא שכך הביאור לדבריו:⁶

ולעניין הרוחב, כבר ידעת כי רוחב העזרה מצפון לדרום הם קל"ה אמה, ונבאר כיצד נוכל לשער את מקומם]. כבר הנראה לעין כותל הדרום [של העזרה, כלומר מה שנבנה כדוגמא לעזרת ישראל - הרמה] במקומו הראשון הוא [כלומר הוא המציין את מה שהיה בזמן המקדש, ולא כותל הצפון. ועתה הוא מוכיח שכך מחייב ההיגיון], שהרי העומד בקרן דרומית מזרחית [של כל המתחם] רואה כי משם לצד דרום הוא עמק יהושפט, ו[הדבר מוכיח ש]לא הייתה העזרה [החיצונית] נמשכת לצד דרום אלא עד שם, גם כי אבני היסוד ההוא הם אבנים גדולות מורה שהוא בנין קדמון [של ימי המקדש, ושתי העובדות האלו סותרות הווא-אמינא שכביכול כותל העזרה המקודשת הוא כותל הרמה הצפונית, וכותל המתחם המקודש בדרום היה מדרום לכותל המתחם של ימינו].

וא"כ סוף בנין הנקרא 'מדרש שלמה' לצד הדרום הוא סוף העזרה [כמו שאומרים שהוא הסוף, וכפי לשון הערבים אלאקצה - הקצה], אלא שנאל תחשוב שהוא סוף העזרה המקודשת כי הוא חוץ מקפ"ז אמה אשר ממזרח למערב [כלומר, מרוחק מהקו האסור של הקפ"ז שקבע בתחילת דבריו, ולא אמר חוץ מהקל"ה אמה כי עוד לא הגדיר את מיקום הקל"ה האסור בעוד שאת מיקום הקפ"ז כבר הבהיר], והוא מכלל הר הבית, ו[דרך אגב] עד היום בנוי כיפין על גבי כיפין [כפי שהיה הר הבית בזמן הבית].

ג. תשובות לשאלות הרב קורן

במעלין בקודש גיליון לא עמ' 57 הקשה הרב קורן על ביאורי בעניין הכותל הדרומי שלוש שאלות, ועתה לאחר ביאורי כאן אכתוב כל שאלה עם תשובתי בצידה.

6. ההוספות שאני מכניס כאן בסוגריים אינן הוספות מילים, אלא ביאור בעלמא, ואין דברי הרדב"ז שונים מתשובות רבות של הראשונים, שקיצרו דבריהם וצריך להוסיף כמה מילות הבהרה כדי להבינם.

א. לפי הביאור שכתבתי, הרדב"ז "קופץ" ומדלג מכותל העזרה כשכוונתו לכותל הר הבית, לכותל העזרה המקודשת בלי שיש כל רמז לכך בדבריו עצמם, ואיך יתכן שהרדב"ז יכתוב בצורה סתומה כזו?

- כל עניין התשובה הוא העברת הידוע ומקובל אצל עם ישראל להלכה למעשה בעניין העלייה להר הבית, לכן אין להתפלא על השימוש בלשון העם כדבר הידוע בלי יותר מדאי הבהרות. הסיבה של "הקפיצה" היא רצון הרדב"ז להשתמש כאן בלשון העם על "סוף העזרה" (מסגד אלאקצה) כשכוונתם לקצה הר הבית, כחלק מהראיה על זיהוי מקום כותל העזרה המקודש.

ב. הקביעה שהכותל הדרומי של המתחם הוא כותל הר הבית לא יכולה לתרום כלל להנחה שכותל הרמה הוא כותל העזרה, מכיוון שאיננו יודעים מה היה המרחק בין כותל הר הבית לכותל העזרה. ולכן לשיטתי לא מובן מדוע הוזקק הרדב"ז לקביעה זו?

- קביעה זו תורמת לשלילת ממסקנה שאפשר בטעות להסיק ממה שמקובל בעם ישראל שהרמה מציינת את העזרה המקודשת. אפשר להסיק מזה שכותל הצפון של העזרה מציין על ידי כותל הצפון של הרמה, ובעיני הרדב"ז אם הכותל הדרומי של המתחם הוא כותל הר הבית אפשרות זו נעשית בלתי הגיונית.

ג. דברי הרדב"ז ש"מדרש שלמה" הוא "חוץ מקפ"ז אמה אשר ממזרח למערב" אינם יכולים להתפרש שכל האזור שם נמצא לגמרי מחוץ לתחום המתקרב לעזרות, כי קפ"ז אמה הוא אורך העזרה ממזרח למערב, ולכן על מבנה שנמצא מדרום לעזרה אפשר לומר שהוא נמצא מחוץ לקל"ה אמה שמצפון לדרום, אך אי אפשר לומר שהוא "חוץ מקפ"ז אמה אשר ממזרח למערב".

- הרדב"ז קבע תחילה שהחוט של קפ"ז אמה אסור, וקבע את מקומו ממזרח למערב, ועדיין לא דיבר על החוט של קל"ה אמה. לכן מובן שכאשר בא לומר על מקום מסוים שהוא לגמרי מחוץ לתחום האסור הוא אומר חוץ לאותם קפ"ז האסורות שדיברנו עליהם לפני כן.

ובאשר לשאלה מדוע הרדב"ז מתעלם מתחום החיל ועזרת נשים, כבר השבתי במאמר במעלין בקודש לב (עמ' 181) שלדעתו קדושת המקומות האלו תלויה בקיום החומה בפועל, כדרך הרמב"ם שכל קדושה תלויה בקיום הדבר שקידש אותה. ויש להוסיף עוד שכה"ג רואים ברדב"ז בתשובה אחרת (ב, תרלג) שהמעלות דרבנן של ירושלים נאמרו רק ליפוי המקום בשעה שאין קדושתו מחוללת.

ד. ביאור דברי הרדב"ז על המרחק מהכותל המזרחי

עוד יש לדון לגבי מה שקבע הרדב"ז בהמשך תשובתו שהמרחק בין הכותל המזרחי של הר הבית ובין כותל המזרחי של העזרה הוא שי"ג אמה. ולכאורה קשה שהרי מרחק זה הוא כל המרווח הפנוי שיש בציר מזרח מערב, ולא המרחק שבין כותל הר הבית לעזרות. ומכאן חידש הרב קורן (בגליון ל עמ' 79) שלפי הרדב"ז כותל הר הבית המערבי וכותל העזרה המערבי התאחדו כך שבאמת המרחק מכותל העזרה המזרחי עד לכותל הר הבית הוא כל המרווח שהיה בציר מזרח מערב. אך על הבנה זו יש קושייה גדולה שצריך ביאור מנין לרדב"ז להבין כך, ואיך אפשר לקובע דבר כזה ללא כל מוקר מהגמרא?

על קושייה זו בא הרב עמיחי אליאש (בגליון לח עמוד 89) להשיב, והוא מסביר שהרדב"ז הגיע למסקנה זו כי עמדו בפניו שני דברים הנראים כסתירה. מצד אחד הוא הבין מהמדרשים שהכותל המערבי הוא כותל העזרה, ולא כותל הר הבית דכיון שהשכינה שורה בו, משמע שהוא ממחנה שכינה, ומצד שני ראה שנשים וגברים שלא נטהרו מגיעים עד הכותל ממש, ואם כן מתייחסים אליו ככותל הר הבית, ומזה הסיק הרדב"ז שכותל העזרה וכותל הר הבית היו מאוחדים.

אך לענ"ד ביאור זה אינו אפשרי לאור הדברים שכתב הרדב"ז במקום אחר. במאמר של הרב קורן בגליון לח (עמ' 23) הביא שהרדב"ז כתב בספרו 'מצודת דוד' (מצווה דש): "ועזרת נשים כנגד בית היחוד אשר שם חיבור חתן וכלה, והיא היסוד הנקרא צדיק יסוד עולם". ולמד הרב קורן מדבריו על בית היחוד, שהשכינה שורה בין כותלי הר הבית לכותל עזרת נשים במזרח. והקשה שבפירושו 'מגדל דוד' לשיר השירים כתב הרדב"ז "אין בינה (=בין המלכות) לבין דודה אלא כותל אחד, והיא היסוד, והיא בית מנוחה אשר זכרנו למעלה. גם המדה בעצמה (=מידת המלכות) נקראת כותל מערבי, ושכינה לא זזה מכותל המערבי". וכתב הרב קורן שזו לכאורה סתירה, כי מדבריו ב'מגדל דוד' עולה שמקום השראת השכינה הוא דוקא בכותל המערבי, ולא במזרח, ולכן חידש שלפי הרדב"ז בזמן היות הבית על מכוננו השכינה שרתה בכל כותלי הר הבית עד עזרת נשים במזרח, ואילו בזמן שהמקדש חרב היא עברה לשרות בכותל המערבי שלנו.

אך לענ"ד מסתבר שבכל המקומות הרדב"ז מתכוון לומר שכותל הר הבית בכללותו הוא הכותל השביעי, ושם שורה השכינה בכללות כי השביעי היא מידת מלכות, אלא שמכל מקום עיקר מה שלא חרב הוא הכותל שבמערב ממש, ושם נאמר בפרט שהשכינה לא זזה ממקומה, ובגלל כותל הר הבית המערבי קרויים כל כותלי הר הבית כותל מערבי, והדברים מתאימים למה שהזכרתי (במעלין בקודש לח עמ' 45) שהראשונים כינו גם את מה שנשאר מכותלי הר הבית במזרח 'כותל מערבי'. ולפי זה נראה שב'מצודת דוד' הרדב"ז לא התכוון כלל לייחס דוקא לכותל עזרת נשים המזרחי את העניין שהוא כנגד השכינה, אלא לכל מתחם העזרות שכנגד כותלי הר הבית מתייחס הכינוי עזרת נשים. וכך מצינו אצל הכפתור-

ופרח בפ"ו שהוא מתייחס לכלל מבנה העזרות בשם עזרת נשים. וכך נראה גם מפשט תשובת הרדב"ז (ב, תרמח) שהוא נוקט שאותה צורה של השראת השכינה שיש היום על הכותל המערבי היתה גם בזמן המקדש, ולא כדבר הרב קורן שהדברים השתנו.

על כל פנים לאחר שאנו רואים את דבריו בפירושו לשיר השירים אי אפשר עוד לומר בדעת הרדב"ז כשיטת הרב קורן שהכתלים התאחדו, שכן מדברי הרדב"ז הנ"ל עולה ש'כותל המערבי' הוא כינוי לכותל הר הבית, כי הוא הכותל השביעי שכנגד המלכות, והמלכות היא השכינה, ומוכח שעל פי הקבלה הוא מבין שכותל מערבי הוא כותל הר הבית, ואם כן אין צד לומר שהרדב"ז הבין מהמדרשים שהוא כותל העזרה בגלל שהשכינה שורה בו. ומכיון שאין צד לומר שהוא כותל העזרה, חוזרת השאלה איך קבע הרדב"ז ללא כל מקור שהכתלים התאחדו, ומתבקשת התשובה שבאמת הוא כלל לא קבע כך.

ועל כרחק צריך לומר כפי שביארתי בגליון לא, שמה שכתב הרדב"ז שבין כותל המזרחי של העזרה לכותל המזרחי של הר הבית "יש שי"ג אמה", כוונתו שיש את אותם שי"ג אמה רווח פנוי בין החומות שמתחלקות באופן שרובן במזרח (או שנחלפה בדבריו המילה 'יש' במקום המילה 'רוב').

ה. סיכום

א. הנחת היסוד של הרדב"ז היא מה שמקובל בעם ישראל, שהכיפה נועדה לציין את ההיכל והרמה נועדה לציין את מקום העזרה, אך הוא גם יודע שהציון של מקום העזרה חורג בצורה משמעותית בצפון.

ב. לפי הנחת יסוד זו הוא כותב שמי שחשש להכנס לשוק אלקטאנין טעה לחשוב שאומדן הדעת של המרחקים אצלנו לא נכון משום שראה "שהיא משוכה קצת לצד צפון", כלומר שהרמה שמציינת את מקום העזרה אינה נראית לנו במקום שבו אמורים להיות כותלי העזרה, ולכן טעה וחשב שאולי אין לסמוך על אומדני המרחק שלנו.

ג. הרדב"ז כתב שעניין זה הוא יבאר בהמשך, שכן בהמשך הוא מוכיח שאף על פי שבאמת הרמה חורגת בצפון ממקום העזרה, אומדני המרחק שלנו נכונים, וגם המסורת המקובלת בעם ישראל נכונה.

ד. בדיון על כותל הדרום כוונתו לברר שאומדן הדעת שלנו נכון, ולכן נראה שכותל הדרום של הרמה הוא שמציין את כותל העזרה, שכן אם נאמר שאומדן הדעת אינו נכון וכותל העזרה הצפוני הוא המצויין על ידי כותל הרמה הצפוני, נצטרך לומר שכותל המתחם של הר הבית היה דרומי יותר ממקומו הנוכחי, והרדב"ז מוכיח שזה בלתי אפשרי.

ה. לדעת הרדב"ז אין כל צד לומר שהכותל שבו שורה השכינה הוא כותל העזרה, כי הכותל השביעי שכנגד השכינה הוא כותל הר הבית, וממילא לא היתה לו סיבה לחשוב שכותל

העזרה וכותל הר הבית התאחדו. ולכן צ"ל שמה שכתב שבמזרח היו בין כותל העזרה לכותל הר הבית שי"ג אמה הכוונה היא לרוב המרווח שבציר מזרח מערב.

ו. הרדב"ז זיהה את הכותל המערבי והדרומי של מתחם הר הבית של ימינו ככותל הר הבית המקורי, וכל דבריו נאמרו בחכמה, ובהתאם לאומדני מרחק של אדם רגיל. מסקנתו שמותר להתקרב לכל העליות שסביב הרמה בנויה על הנחתו שאין איסור כניסה זמן הזה בחיל ובעזרת נשים כיון שהם אינם בנויים.

עבודת

המקדש

